

Ostatnie kopalnie w centrum Katowic

Ewa STRZAŁKOWSKA¹⁾, Piotr STRZAŁKOWSKI¹⁾

¹⁾ Politechnika Śląska, Wydział Górnictwa i Geologii, Gliwice, ewa.strzalkowska@polsl.pl,
piotr.strzalkowski@polsl.pl

Streszczenie

Praca prezentuje historie dwóch kopalń prowadzących wydobycie pod śródmieściem Katowic: Gottwald i Katowice. Funkcjonowanie obu kopalń utrudniało prowadzenie eksploatacji pod obszarem centrum Katowic. Kopalnie te zakończyły już swoją działalność po wielu latach pracy. Pozostały po nich zabytkowe obiekty przemysłowe, które wykorzystano dla potrzeb społeczeństwa, przydając im dawnego blasku. Na terenie zakładu głównego kopalni Gottwald (wcześniejszej Eminen²⁾) działa centrum handlowe Silesia City Center, a na terenie kopalni Katowice (wcześniejszej Ferdynand) wzniesiono nową siedzibę Muzeum Śląskiego, gdzie prezentowana jest niezwykle cenna wystawa multimedialna, zapoznająca nas z historią regionu.

Słowa kluczowe: węgiel kamienny, rewitalizacja obiektów pogórnich, kopalnia Katowice, kopalnia Gottwald

Last mines in the center of Katowice

Abstract

The following work presents history of two mines which were carrying out the exploitation under the midtown of Katowice: "Gottwald" and "Katowice". The way they worked made it difficult to perform exploitation under the area of city centre. These mines have closed down after many years of working. What remained of them are industrial objects, which became useful for local society and regained their old glory. Nowadays the area of main part of "Gottwald" (which was called "Eminez" previously) is a shopping centre called "Silesia City Center". In the location of "Katowice" mine (previously called "Ferdynand") a new headquarters of Silesian Museum has been created. The museum presents a valuable interactive display about local history.

Key words: hard coal, revitalization of post-mining objects, "Katowice" coal mine, "Gottwald" coal mine

Wstęp

Eksploatacja węgla kamiennego pod miastami Górnego Śląska ma długą i bogatą historię. Wybieranie rud, a następnie pokładów węgla pod centrum Bytomia, choć spowodowało uszkodzenia wielu obiektów budowlanych, dostarczyło cennych doświadczeń, które wykorzystano przy projektowaniu i prowadzeniu eksploatacji pod centrum Katowic. Eksploatacja ta została przeprowadzona planowo i nie spowodowała uszkodzeń obiektów budowlanych, często bardzo wrażliwych na wpływy górnicze. Dziś unika się prowadzenia eksploatacji pod rejonami o wysokim

stopniu urbanizacji, na co duży wpływ ma także opinia publiczna. Warto jednak mieć świadomość, że eksploatacja górnicza prowadzona pod ścisłym śródmieściem Katowic może świadczyć o bardzo wysokim, wręcz światowym poziomie umiejętności zawodowych inżynierów i naukowców. Pod śródmieściem Katowic eksploatację górniczną prowadziły kopalnie Gottwald i Katowice. Dziś już kopalnie te od dawna nie istnieją, warto jednak pamiętać, że funkcjonowały przez długie lata, dostarczając cennego surowca energetycznego, jakże ważnego dla rozwoju Polski. Może pewną pociechą dla byłych górników jest to, że kopalnie zostały zachowane przed zapomnieniem – dano im bowiem „drugie życie” [1]. Zabytkowe, często bardzo urokliwe budynki przemysłowe są obecnie wykorzystywane dla nowych, użytecznych społecznie celów. W przypadku obu kopalń pozostawiono wieże szybowe, symbole i świadków czasów świetności i górniczego trudu, tak bardzo zasługującego na szacunek społeczeństwa.

1. Ostatnie kopalnie wydobywające węgiel pod śródmieściem Katowic

W rejonie ścisłego centrum, śródmieścia Katowic prowadziły eksploatacje dwie kopalnie: Gottwald i Katowice. Warto przypomnieć historie tych kopalń i wspomnieć o obecnym wykorzystaniu obiektów przemysłowych, będących pozostałościami po ich działalności [2, 3]. Warto, aby mieszkańcy Śląska wiedzieli, jakie obiekty znajdowały się w miejscach, które odwiedzają, oglądając dzieła sztuki i poznając historię śląskiej ziemi czy też robiąc prozaiczne zakupy.

1.1. Kopalnia Węgla Kamiennego Gottwald

Kopalnia Gottwald [2, 3] należała do najdłużej działających w rejonie Górnego Śląska. Już w 1903 r. wystąpiono o nadanie pola górniczego, a budowę szybu Georg o głębokości 304 m rozpoczęto w 1904 r. Miejsce budowy poświęcił kardynał Georg Kopp, biskup wrocławski, na którego cześć nadano imię szybowi Georg oraz całej kopalni – Eminenz. Pierwszymi właścicielami kopalni był szpital Św. Ducha w Bytomiu oraz rzymskokatolicka Parafia w Chorzowie i udziałowcy sąsiedniej kopalni o nazwie Waterloo.

Następnie wzniesiono szereg budynków gospodarczych i administracyjnych (kotłownia, maszynownia itp.). W okresie dwudziestolecia międzywojennego zbudowano wieżę ciśnień i oczyszczalnię wód kopalnianych. W 1928 r. kopalnia została wydzierżawiona spółce Huta Pokój, a w 1931 r. weszła w skład Rudzkiego Gwarectwa Węglowego. Po II wojnie światowej kopalnia działała w strukturach Katowickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. 17 marca 1953 r. kopalnia zmieniła nazwę na Gottwald, na cześć prezydenta Czechosłowacji, a od 1 stycznia 1974 r. została połączona z KWK Kleofas. Od 1993 r. kopalnia działała w strukturach Katowickiego Holdingu Węglowego. Roczne wydobycie kopalni Gottwald wynosiło w 1970 r. 1 mln Mg. Działalność kopalni zakończono w roku 2004.

Obecnie na terenie zakładu głównego kopalni funkcjonuje centrum handlowe Silesia City Center. Pozostawiono wieżę jednozastrzałową szybu Jerzy, zabytkowe obiekty przyszybowe, w tym budynek maszyny wyciągowej, w której umieszczono kaplicę. Na fot. 1 przedstawiono widok ogólny zakładu głównego kopalni, uwieczniony na pocztówce z okresu międzywojennego. Na fot. 2 – widok obecny

tego samego miejsca, fot. 3-6 przedstawiają obiekty przemysłowe i pamiątki z przeszłości kopalni.

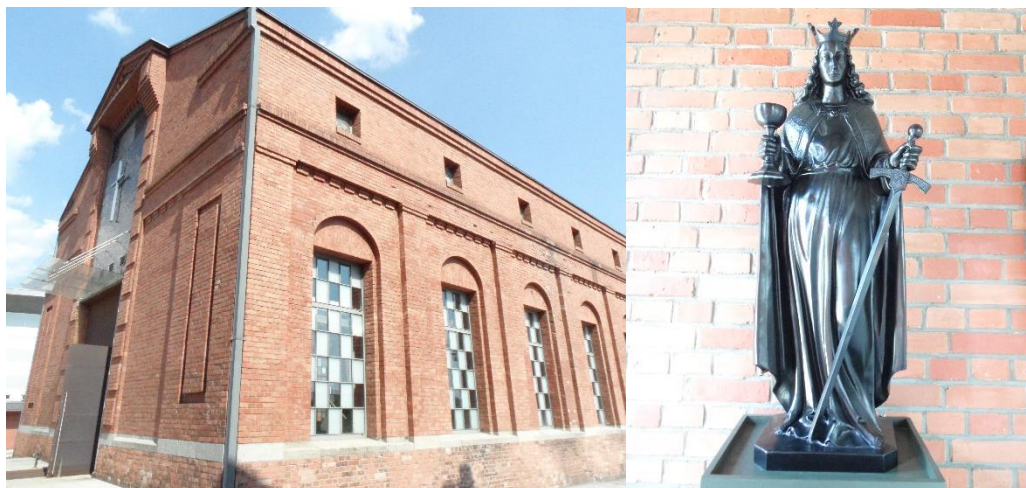
Fot. 1. Widok kopalni Eminencja, pocztówka z okresu międzywojennego (https://pl.wikipedia.org/wiki/Kopalnia_Węglu_Kamiennego_„Gottwald”).

Fot. 2. Widok ogólny na obiekty przemysłowe (fot. E. Strzałkowska)

Fot. 3. Wieża szybu Jerzy w Silesia City Center, w głębi budynek maszyny wyciągowej – kaplica (fot. P. Strzałkowski)

Fot. 4. Kaplica w budynku maszyny wyciągowej (fot. P. Strzałkowski)

Fot. 5. Rzeźba w węglu – św. Barbara (fot. P. Strzałkowski).

Fot. 6. Ołtarz św. Barbary z cechowni kopalni (fot. P. Strzałkowski)

1.2. Kopalnia Węgla Kamiennego KATOWICE

Kopalnia Katowice została założona w 1822 r., a eksploatację rozpoczęto w 1823 r. [7]. Założycielami kopalni byli: rotmistrz Ferdynand von Beym z Tarnowskich Gór, Izaak Freund i Stanisław Mieroszewski – ordynat myślowicki, na terenie posiadłości którego znajdowała się kopalnia [2, 3, 5]. W 1839 r. kopalnia przeszła na własność Marii i Franciszka Wincklerów. Od 1889 r. właścicielem kopalni była Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa, od 1937 r. Wspólnota Interesów Górniczno-Hutniczych. W czasie II wojny światowej, po przyłączeniu Katowic do Rzeszy, kopalnia była własnością koncernu Hermann Göring. Po zakończeniu wojny pracowała w strukturach Katowickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego, a następnie od 1993 r. Katowickiego Holdingu Węglowego. W 1997 r. kopalnia została połączona z kopalnią Kleofas. Nazwa kopalni zmieniała się w zależności od przynależności Katowic do Niemiec lub Polski: w czasach rządów niemieckich – Ferdynand, w czasach niepodległości – Katowice (krótko Stalinogród) [7]. Wydobycie roczne kopalni wynosiło 1,5 mln Mg w 1989 oraz 1,3 mln Mg w 1995 r.

Kopalnia była systematycznie rozbudowywana. W 1865 r. rozpoczęto głębianie szybu Mauve (później Warszawa). Jego pierwotna głębokość wynosiła 200 m, a w latach 90. XIX w. pogłębiono go do 473 m, w celu udostępnienia zasobów zalegających poniżej wyeksploatowanych poziomów wydobywczych. W 1875 r., wskutek awarii pomp głównego odwadniania, kopalnia została zalana. Wydobycie wznowiono w następnym roku. W 1970 r. podjęto wydobycie z poziomu 630 m, który budowano od 1964 r. W 1984 r. wzniesiono łaźnię dla 1000 górników, a w 1988 r. rozpoczęto głębianie nowego szybu – Bartosz II o głębokości 730 m. Szybami głównymi kopalni były: Warszawa I i II, Bartosz I i II oraz Gwarek. Decyzja o likwidacji KWK Katowice-Kleofas Ruch II Katowice została podjęta 24.03.1999 r.

[2, 3, 5]. Na fot. 7 pokazano widok ogólny zakładu głównego kopalni, uwieczniony na starej pocztówce, a na fot. 8 i 9 – widok ogólny na Muzeum Śląskie.

Fot. 7. Widok na Kopalnię Ferdinand (Katowice) – pocztówka z okresu międzywojennego (<http://www.mdkbogucice-zawodzie.pl/2016/08/03/kopalnia-ferdynand-katowice/>)

Fot. 8. Widok na Muzeum Śląskie przy ulicy Dobrowolskiego (fot. E. Strzałkowska)

Obecnie na terenie zakładu głównego KWK Katowice działa Muzeum Śląskie. Można w nim zwiedzić ekspozycję obrazów sztuki sakralnej, a także multimedialną wystawę, przedstawiającą historię Górnego Śląska. U osób w średnim wieku, zwiedzających muzeum, nostalgiczne wspomnienia budzić musi widok małego fiata, od którego większość z nich zaczynała swoją przygodę z motoryzacją.

Fot. 9. Wieża szybowa, budynek warsztatów mechanicznych, po lewej budynek nowej siedziby Muzeum Śląskiego przy ulicy Dobrowolskiego (fot. E. Strzałkowska)

Niektóre obiekty pokopalniane czekają jeszcze na rewitalizację, jak np. nadszybie szybu Bartosz, gdzie ma mieścić się „brama” do Szlaku Zabytków Techniki, a w dawnej kuźni i warsztacie mechanicznym planowana jest wystawa, prezentująca historię przemysłu śląskiego. Szacunkowy koszt budowy muzeum wynosi 324 mln zł. [1]. Należy podkreślić, że inwestycja ta cieszy się bardzo pozytywnym odbiorem społecznym, o czym świadczy stale rosnąca frekwencja na wystawach. Według statystyk muzeum, w roku 2017 wystawy odwiedziło aż 211 239 osób.

Funkcjonowanie obu kopalń utrudniało w znacznym stopniu prowadzenie eksploatacji, m.in. pod obszarem śródmieścia Katowic. Historycznie rzecz biorąc, w tym rejonie prowadzono najpierw eksploatację górnictwem w latach 1882-1941 w pokładach: 416, 418, 501-504 i 510 [4]. Pokłady te były przeważnie wybierane z zawałem skał stropowych. Najbardziej interesującym przypadkiem eksploatacji było jednakże wybieranie warstwy pokładu 510 na wysokość 2,5 m. Eksploatacja ta była prowadzona systemem ścianowym poprzecznym z podsadzką hydrauliczną w latach 1964-1967. Pokład ten zalegał na średniej głębokości 350 m pod kątem upadu, wynoszącym 15°. Dlaczego eksploatacji tej poświęcono więcej uwagi niż innym robotom górniczym, których w rejonie prowadzono relatywnie dużo? Otóż w czasie jej prowadzenia wznoszono dwie duże, wręcz monumentalne budowle. Pierwszą z nich była Hala Widowiskowo Sportowa (Spodek), położona przy alei Korfantego – fot. 10, a drugą tzw. Superjednostka – fot. 11. Hala była wznoszona od 1964 r. przez 18 miesięcy. Następnie budowa została przerwana. Po wznowieniu prac pierwszy budynek ukończono w 1969 r., a całość hali w 1971 r. Hala w rzucie poziomym ma kształt koła o średnicy ok. 50 m. Kubatura obiektu to 338 732 m³, a powierzchnia użytkowa 29 473 m².

Superjednostka to budynek o długości 187,5 m i wysokości 61 m (15 pięter oraz parter, będący poziomem handlowo-usługowym). Kubatura obiektu to 164 000 m³, a powierzchnia użytkowa 37 349 m². Budynek był wznoszony w latach 1967-1972.

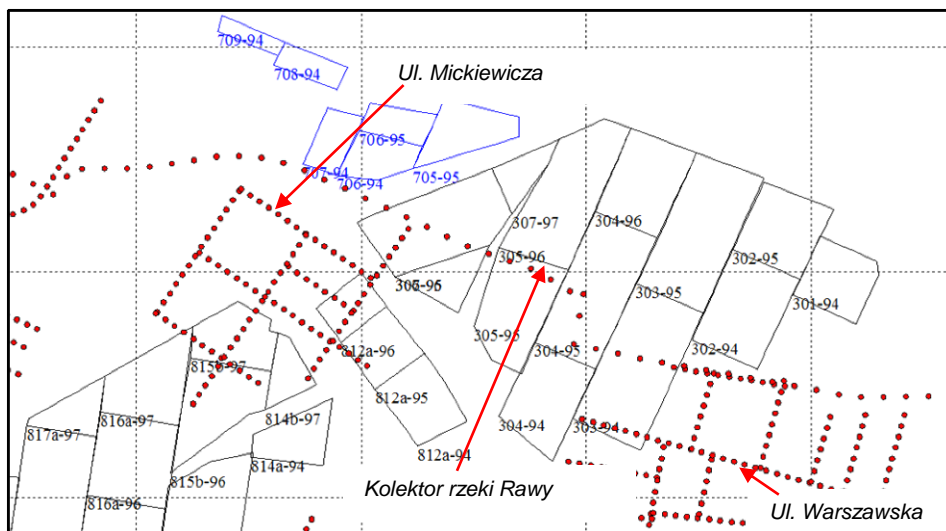
Fot. 10. Hala widowiskowo-sportowa (fot. P. Strzałkowski)

Fot. 11. Budynek mieszkalny w centrum Katowic, tzw. Superjednostka (fot. P. Strzałkowski)

Eksploracja pokładu 510 w latach 1964-1967 wywołała deformacje o wartościach mniejszych od spodziewanych i nie spowodowała uszkodzeń wznoszonych obiektów, a także istniejących budowli. Jedynie drobne uszkodzenia wystąpiły w części podziemnej ronda, których można było uniknąć, wykonując szczeliny dylatacyjne w okładzinach marmurowych ścian [4].

W późniejszym czasie prowadzono także eksploatacje w kolejnych pokładach. Ostatnią eksploatację, pod śródmieściem, można scharakteryzować w poniższy sposób – rys. 1 [6]. W północno-zachodniej części śródmieścia wybierano kolejną warstwę pokładu 510 o miąższości $g = 2,5$ m na głębokości od 315 m do 355 m. Eksploatację prowadzono systemem ścianowym z podsadzką hydrauliczną w latach 1994-1995. W partii centralnej wybierano pokład 501 o miąższości $g = 2,5$ m na głębokości od 320 m do 390 m. Eksploatację prowadzono systemem ścianowym z podsadzką hydrauliczną w latach 1994-1997. Na południe od ul. Mickiewicza wybierano pokład 501 o miąższości $g = 2,5$ m na głębokości od 380 m do 420 m. Eksploatację prowadzono systemem ścianowym z podsadzką hydrauliczną w latach 1994-1997.

Rys. 1. Zakres ostatnich 10 lat prowadzenia eksploatacji pod śródmieściem Katowic wg [6]

Jak podano w pracy [5], tylko w okresie 28 lat (1970-1998) wybrano spod śródmieścia Katowic 46,16 mln Mg węgla. Do tej ilości należy doliczyć wydobyte spod centralnej części osiedla Paderewskiego, wynoszące 1,95 mln Mg. Należy stwierdzić, że prowadzone roboty górnicze nie spowodowały uszkodzeń konstrukcji budynków śródmieścia, mimo że intensywność eksploatacji była duża, a teren w wysokim stopniu zurbanizowany.

Podsumowanie

W pracy przedstawiono w bardzo skróconym zarysie historii nieczynnych już kopalń, prowadzących wydobywanie pod śródmieściem Katowic. Choć kopalnie te zostały już zlikwidowane, lecz cenne obiekty przemysłowe znalazły nowe zastosowanie i w dalszym ciągu służą społeczeństwu. Stanowią one również świadectwo historii kopalń i pozwalają ocalić je od zapomnienia. Szczególnie cenną inicjatywą było wzniesienie nowej siedziby Muzeum Śląskiego, w której w bardzo nowoczesnej formie prezentowane są dzieła sztuki i wystawa multimedialna, zapoznająca z historią regionu. Należy mieć nadzieję, że i inne obiekty przemysłowe zostaną w podobny sposób zagospodarowane.

Bibliografia

- [1] Baca-Pogorzelska K., Jodłowski T. Drugie życie kopalń, Wyd. Tartak wyrazów, Katowice 2015.
- [2] Frużyński A. Kopalnie węgla kamiennego w Polsce, Dom Wydawniczy Księży Młyn, Łódź 2012.
- [3] Jerzy Jaros. Słownik historyczny kopalń węgla kamiennego na ziemiach polskich, wyd. II, Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1984.

- [4] Praca zbiorowa pod red. M. Chudka i K.F. Sapickiego. Ochrona Środowiska w Górnośląskim i Donieckim Zagłębiu Węglowym, Wyd. Śląsk, Katowice 1974.
- [5] Pawełczyk H. i inni. O eksploatacji węgla w obszarze centrum Katowic, Katowice 2015.
- [6] Strzałkowski P. Wpływ intensywnej eksploatacji górniczej na sieć wodno-kanalizacyjną na wybranym przykładzie. Zeszyty Naukowe Pol. Śl. Seria Górnictwo, z. 276, Gliwice 2007 (s. 151-160).
- [7] <http://www.gwarkowie.pl/pliki/1330421021.pdf>